

**МАКСИМЕНКО СЕРГІЙ ДМИТРОВИЧ,
НЕВМЕРЖИЦЬКИЙ ВОЛОДИМИР МАКСИМОВИЧ**

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА СТІЙКІСТЬ ЯК УМОВА КОНСТРУКТИВНОЇ ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ОСОБИСТОСТІ

У статті представлено теоретичний аналіз проблеми психології розвитку моральної стійкості сучасної учнівської молоді у вимірах освітнього простору; здійснено емпіричне вивчення онтогенетичного аспекту розвитку моральної сфери школярів підлітково-юнацького віку у змінних умовах буття із позицій генетико-моделюючого методу та запропоновано комплексну корекційно-розвивальну програму психолого-педагогічного супроводу розвитку моральної стійкості учнівської молоді в освітньому процесі. Проаналізовано розвивальні психотехнології формування моральної стійкості школярів в умовах несталого суспільства. Подано концептуальні положення використання корекційно-розвивального ресурсу освітнього простору при розвитку моральної стійкості школярів у вимірах генетико-моделюючого підходу. Обґрунтовано принципи, фактори, критерії оцінювання рівнів розвитку морально-психологічної стійкості сучасної молоді. У вимірах системно-динамічного підходу досліджені базові компоненти морально-психологічної стійкості особистості у період дорослішання.

Ключові слова: *психотехнології, ресурс, стійкість, особистість, генетико-моделюючий підхід.*

У сучасній системі наукових досліджень можна виокремити ряд досліджень стійкості особистості (В.В.Аршинова, П.Б.Зільберман, Є.П.Крупник, Л.В.Мітіна, Л.Ю.Сироткіна, О.А.Ушмудіна), моральної стійкості особистості (М.В.Волкова, В.Ф.Володько, Т.П.Гаврилова, Е.В.Головка, Т.В.Кононенко, О.В.Михайлова, Л.Ю.Сироткін та ін.), хоча семантичне означення поняття «стійкість» все ще знаходиться у просторі наукових дискусій. Полімодальність поняття «стійкості» обумовлена, насамперед, тим, що використання даного терміну стосується процесів становлення, розвитку та формування особистості, використовується для опису різних аспектів її поведінки та діяльності. У тлумачному словнику психологічних термінів А.Ребера «стійкий» інтерпретується як характеристика

індивіда, поведінка якого відносно надійна і послідовна. У філософському контексті стійкість розглядається у площині комплексного уявлення про внутрішній світ людини – мікрокосмосу як живої системи, здатної до самопросування, саморозвитку й до активного самозбереження своєї організації. Стійкість констатує сталість процесу в цілому і має активний характер: стійка система характеризується відносною інваріантністю, що не заперечує трансформацію стану в межах деякого допустимого діапазону [5; 174, с. 145]. В умовах тривалого або багаторазового трансформаційного впливу прояв стійкості (стабільності) є переходом від одного стану до іншого з урахуванням збереження основних внутрішніх взаємозв'язків. Стабільність детермінує вибудовування життєвого шляху особистості, її життєвого устрою, поглядів, орієнтації: фактор стабільності служить підтримкою збереження і зміцнення самооцінки, сприяє прийняттю власного «Я», індивідуальності, самоцінності. Стійкість обумовлена умінням індивіда орієнтуватися, формувати певні цілі, характером тимчасової перспективи, самоорганізацією. Таким чином, стійкість виступає як невід'ємна частина розвитку і становлення особистості і сприяє прийнятній взаємодії з навколишнім середовищем.

У соціології «стійкість» визначається як властивість системи повертатися до вихідного стану після впливу, котрий вивів її із стану норми; стійкість живих систем означає їх здатність адаптуватися до змінних умов існування [295].

Із точки зору культурології «стійкість» розглядається як «спадкоємність», тобто передання культури між поколіннями. Кожне нове покоління форматує для себе уявлення про наявну культуру, адаптується, живе в ній, удосконалює її і передає далі. В ході цього процесу у вимірах культури дещо змінюється, але певні елементи залишаються незмінними .

У психологічній науці проблема стійкості була визначена Л.І.Божович у 1966 році на XVIII міжнародному психологічному конгресі. Згідно із твердженням Л.І.Божович, системоутворювальною ознакою структури особистості є «внутрішня позиція особистості» або її спрямованість, основу якої становить стійка система мотивів. У цій системі, на думку Л.І.Божович, виділяються провідні мотиви, які підпорядковують всі інші, «характеризують будову мотиваційної сфери людини». Саме така ієрархіч-

на система визначає найвищу точку стійкості особистості [6]. Таким чином, у процесі формування особистості, на основі більш-менш стійких потреб, конструюється система мотивів, яка згодом набуває стійкого характеру, що спирається на цінності, погляди і переконання індивіда.

В цілому психологічна стійкість забезпечується низкою фізіологічних, особистісних та соціальних чинників.

У методологічному сенсі стійкість особистості розглядають як складноорганізовану цілісність, що складається із упорядкованих і взаємопов'язаних елементів (принцип системності – Б.Г.Ананьєв, В.О.Ганзен, Б.Ф.Ломов), у часі і динаміці (принцип розвитку – В.Й.Бочелюк, О.І.Власова, З.О.Кіреєва, С.Д.Максименко) із урахуванням обумовленості процесу розвитку внутрішніми і зовнішніми умовами (принцип детермінізму – В.У.Кузьменко, Т.О.Піроженко). Провідною концепцією означення стійкості особистості виступає паритетно-ієрархічна модель розвитку свідомості, що детермінована репрезентаціями часу, в якій останній розглядається як спосіб функціонування суб'єктивного образу світу (Ф.Зімбардо, З.О.Кіреєва, Б.Й.Цуканов) та основоположні принципи системного, експериментально-генетичного та генетико-моделюючого підходів (Л.С.Виготський, С.Д.Максименко, В.С.Мерлін, Н.В.Родіна, Н.М.Токарева).

Загальний рівень методології дослідження морально-психологічної стійкості особистості заснований на положеннях особистісно-діяльнісного, аксіологічного, акмеологічного, суб'єктно-гуманістичного підходів; ідеї надситуативної активності особистості (А.В.Петровський, В.А.Петровський) та принципу ситуаціонізму (Б.Я.Шведін).

Під психологічною стійкістю ми будемо розуміти інтегративну характеристику особистості, що забезпечує надійність суб'єкта у фруструючих і стресогенних ситуаціях.

Відповідно у розумінні стійкості особистості слід відзначити дві суміжних сторони:

- 1) стійкість як здатність зберігати, здійснювати свої позиції і протистояти зовнішнім впливам, що суперечать особистісним установкам;

- 2) стійкість як вміння реалізовувати свої позиції в соціумі. Моральна стійкість особистості – одна з найбільш істотних характеристик стійкості

особистості в цілому, в даному разі – її фундамент. Поняття «моральна стійкість» (моральна чистота, добродієність; лат. Fortitudo) інтерпретується як моральна якість, що виявляється у незламності та силі духу людини, групи, народу або держави.

Моральна стійкість знаходить своє відображення у самовладанні, волевих зусиллях особистості, переконаності, подоланні труднощів, саморегуляції та самоконтролі.

Аналіз проблемного поля досліджень моральної стійкості особистості окреслив чіткі паралелі між біологічною стійкістю і стійкістю особистості, де друга формується на основі «моральних інваріантів». Дане дослідження дозволило висунути постулат про те, що стійкість особистості детермінує характерно-особистісна орієнтація на віддалені фактори. Тобто стійкість особистості виступає способом однозначних дій у рамках моральних норм, принципів і правил.

Сучасні дослідження зосереджені на аналізі поняття «моральна стійкість» особистості у площинах двох напрямів.

Представники першого напрямку (В.Е.Чудновський, В.П.Зінченко і Б.Г.Мещеряков, Т.В.Кононенко) розглядають моральну стійкість особистості як здатність особистості до однозначних дій у рамках моральних норм, принципів і правил. Так, на думку В.Е.Чудновського, моральна стійкість особистості визначається як інтегративна якість особистості, як здатність людини зберігати і реалізовувати свої моральні позиції залежно від життєвих ситуацій, форсуючи при цьому як зовнішні, так і внутрішні труднощі [352]. Особлива увага науковцем приділена тому, що активна життєва позиція характеризує стійкість особистості, при якій індивід здатний реалізовувати свої внутрішні позиції, перетворюючи обставини і власну поведінку. Сформована стійкість особистості детермінує здатність людини стати «творцем власної долі» [8].

Моральна стійкість особистості як свого роду рівень, який досягається в процесі формування особистості, лежить тісний зв'язок зі стійкістю організму. Розвиток стійкості організму – базовий щабель, формування особистісної стійкості – вищий [1]. Спільними рисами для обох ступенів ним виділяється емансипованість від прямих впливів, вміння долати опір критичних чинників. Відмінними рисами вищого рівня від базового висту-

пає здатність людини протистояти впливу середовища, перевага над ситуацією, здатність нейтралізувати і перетворити діючі фактори, активна життєва позиція, тобто вміння і готовність модифікувати власну поведінку відповідно до заздалегідь виробленої у особистості моральної моделі [7]. Із точки зору

Представники другого напрямку (О.М.Копил, Є.В.Головко, В.Ф.Меленчук, Т.В.Фролова, Т.П.Гаврилова) визначають моральну стійкість особистості як здатність відображати ціннісне поле людини. Так, О.М.Копил визначає моральну стійкість особистості як відображення її головних цінностей, сформованість позицій у провідних ставленнях до миру і себе [7].

Моральна стійкість – інтегральна якість особистості, репрезентована єдністю потребово-мотиваційного, особистісно-прогностичного та ціннісно-сміслового компонентів, що виражається в сприятливому ставленні особистості до наявних у суспільстві моральних норм і здатності реагувати на різні ситуації, не порушуючи «правил» [5].

Т.П.Гаврилова [8] визначає моральну стійкість особистості як здатність особистості зберігати, активно захищати і реалізовувати свої позиції, принципи, моральні переконання, а також здатність проявляти стійку несприйнятливості до негативних впливів. У даному випадку фундаментом інтеграційного утворення виступають такі якості особистості, як свідомість, гуманність, почуття власної гідності, почуття обов'язку та особистої відповідальності, вірність обраним ідеалам, самостійність, ініціативність і громадська спрямованість. Представлені якості у взаємозв'язку і взаємодії в процесі формування моральної стійкості трансформуються у властивості особистості і регулюють її самооцінку. Морально-вольова саморегуляція являє собою конструкт реалізації описаних вище властивостей.

А.В.Сажин [2] визначає феномен моральної стійкості особистості як психологічне утворення особистості, що склалося при самостійному визначенні людиною особистісного сенсу традиційних моральних цінностей і опорі на ці цінності при прийнятті рішень про способи отримання і міри споживання матеріальних благ, має в своїй основі інтернальність локус моральної відповідальності, рефлексивний когнітивний стиль, альтруїстичний стиль моральної саморегуляції поведінки.

Узагальнення теоретичних концептів дозволяє виокремити такі критерії розвитку моральної стійкості особистості: когнітивний (пізнавальний), мотиваційний (ціннісний, оцінний, смисловий), діяльнісний (поведінковий). Слід зазначити, що моральна стійкість особистості не визначається будь-яким одним із перерахованих критеріїв, а виступає як інтегративний результат їх взаємодії в процесі формування особистості когнітивний критерій включає в себе такі характеристики, як знання моральних, етичних і культурних цінностей, основ, норм; знання про способи і форми поведінки відповідно громадським цінностям і принципам;

- мотиваційний критерій характеризується прийняттям і розумінням моральних норм і цінностей; позитивним ставленням до загальноприйнятих моральних норм і принципів; проявом критичності і самокритичності; сформованістю мотиваційних установок на вільний від аморальних дій спосіб життя; свободою від поглядів і переконань від несприятливих зовнішніх чинників;

- діяльнісний критерій включає контроль, саморегуляцію, самоорганізацію поведінки (відповідно до моральних норм і принципів); опірність і несприйнятливність до стресогенних факторів.

Концептуально виявлення моральної стійкості відбувається за індивідуальними сценаріями, виходячи з потребово-мотиваційної сфери людини, рівнів інтелектуального та морального розвитку, особливостей безпечного середовища, приналежності до певних громадських організацій тощо. У цілому забезпечення моральної стійкості має характерні ознаки, що дозволяє оцінювати прогрес у відповідній сфері й відрізняє цей процес від інших. Передусім йдеться про:

- комплексний підхід до моделювання поведінки й зокрема – сценаріїв протидії широкому спектру випробувань у ситуаціях морального вибору;

- високий рівень обізнаності людини щодо характеру й актуальності загроз/небезпек у ситуаціях морального вибору, а також варіативності поведінки у разі їх настання;

- високу готовність людини до реагування на будь-які загрози моральній доброчесності і здатність чинити опір у ситуаціях морального тиску;

- безперервність процесів демократизації та гуманітаризації у державі як передумови моральної стійкості особистості;
- надійні і постійно діючі двосторонні канали комунікації відповідальних соціальних інститутів та держави в цілому з населенням, що гарантує визнання нормативності й підтримку морально сталої поведінки особистості.

Усе це сприяє створенню (або посиленню) необхідних спроможностей, компетентностей і формує здатність особистості протистояти загрозам, швидко адаптуватися до змін соціокультурного середовища і підтримувати стає функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх уразливостей, а також швидко відновлюватися після кризи до бажаної моральної рівноваги (на попередньому або на новому рівні).

Здатність людини реалізувати власний потенціал здійснюється завдяки саморозвитку і саморуху (генетико-моделюючого підходу С.Д.Максименка [7; 332]). В основу даного підходу покладено розуміння особистості як функції біосоціальної нужди, а розвитку особистості як саморозвитку складної біосоціальної системи, активність якій надає нужда [3, с. 112], що має афіліативну природу (форма існування – любов); нескінченість існування тощо [3, с. 97]. Згідно з цим підходом, становлення особистості є способом існування загальної сутності – нужди як суперечливого енергетично-активного інформаційного біосоціального утворення. І ця внутрішня напруга розгортається здійсненням – втіленням дійсної природи людини в творення в процесі своєї життєдіяльності, пов'язаної з життєдіяльністю країни простором любові [3]. В генетичній психології можливо звернутися до опосередкування акту створення і використання суб'єктом засобів для перетворення власних психічних можливостей (або психічних можливостей іншої людини), як процесу розвитку (С.Д.Максименко).

Завдяки генетичній психології отримують результати, що відкривають процес руху в психіці привласненого засобу, – він перетворюється в ключову одиницю нової міжфункціональної системи свідомості, взаємодіє з іншими подібними системами, що формують якість особистості і вже у цьому вигляді визначаючим чином структурує подальшу поведінку і діяльність людини. Це є саморух і саморозвиток і ще це є вражаючим фактом того, як свідомість самомоделюється.

Висновок: Теоретичний аналіз наукового контенту прогнозування та форматування морального розвитку особистості у змінному соціальному просторі виявив універсальний характер даної проблеми. Дослідження філософсько-антропологічного, соціологічного та психолого-педагогічного аспектів розвитку моральної сфери особистості дозволили визначити психологічний зміст означеного феномену та задекларувати в якості перспективного підґрунтя вивчення проблеми розвитку моральної стійкості учнівської молоді системно-інтегративний підхід, що дозволяє осмислити специфіку нелінійного особистісного розвитку в умовах багатофакторності і різноспрямованості соціокультурних впливів. Моральний розвиток особистості доцільно розглядати як процес свідомого самовдосконалення особистості, що спрямовує людину на підпорядкування свого біологічного та соціального «Я» моральним цінностям і змістам життєтворення, гармонізацію поведінки та способу життя, збагачення духовних надбань людства результатами власної діяльності. Аналіз теоретичної та науково-методологічної літератури детермінує можливість розглядати феноменологію психологічної стійкості як інтегративної характеристики особистості, що забезпечує надійність суб'єкта у фруструючих і стресогенних ситуаціях. Поняття «моральна стійкість» інтерпретується нами як інтегративна моральна якість, що виявляється у незламності та силі духу людини.

Список використаних джерел:

1. Жаровська О.П. Патріотичне виховання студентів в освітньовиховному середовищі педагогічного університету: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Вінниця, 2015. 290 с.
2. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки: монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. 280 с.
3. Максименко С.Д., Максименко К.С. Генетико-моделирующий метод : его эвристический и развивающий потенциал. Проблемы сучасної психології: Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НА-ПН України. Кам'янецьПодільський : Аксіома, 2013. Вип. 22. С. 7–26.
4. Невмержицький В.М. Психотехнології формування моральної стійкості школярів в умовах несталого суспільства. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. 2019. Vol. 36 (6). P. 56–62.
5. Поліщук Ю. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань як фактор морального розвитку особистості. Наукові записки Тернопіль-

ського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. 2003. № 3. С. 18–25.

6. Токарева Н.М. Моделювання особистісних конструктів підлітків у вимірах освітнього простору: монографія. Кривий Ріг : ТОВ ВНП «ІНТЕРСЕРВІС», 2015. 448 с.
7. Сухомлинська О.В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних якостей. Шлях освіти, 2002. № 4. С. 13–18.
8. Гаврилова Т.П. О воспитании нравственных чувств. Москва : Знание, 1984. 79 с

Spysok vykorystanykh dzherel:

1. Zharovska O.P. Patriotychnе vykhovannia studentiv v osvithovnykhovnomu seredovyschi pedahohichnoho universytetu: dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07. Vinnytsia, 2015. 290 s.
2. Savchyn M.V. Psykholohiia vidpovidalnoi povedinky: monohrafiia. Ivano-Frankivsk : Misto NV, 2008. 280 s.
3. Maksymenko S.D., Maksymenko K.S. Henetyko-modelyruuiushchyi metod : eho evrystycheskyi y razvyvaiushchyi potentsyal. Problemy suchasnoi psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats K-PNU imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii imeni H.S.Kostiuka NAPPN Ukrainy. KamianetsPodilskyi : Aksioma, 2013. Vyp. 22. S. 7–26.
4. Nevmerzhytskyi V.M. Psykhotekhnolohii formuvannia moralnoi stiikosti shkoliariv v umovakh nestaloho suspilstva. Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. 2019. Vol. 36 (6). R. 56–62.
5. Polishchuk Yu. Sotsialno-pedahohichna diialnist suchasnykh hromadskykh molodizhnykh obiednan yak faktor moralnoho rozvytku osobystosti. Naukovi zapysky Ternopilskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriiia : Pedahohika. 2003. № 3. S. 18–25.
6. Tokareva N.M. Modeliuvannia osobystisnykh konstruktiv pidlitkiv u vymirakh osvithovnoho prostoru: monohrafiia. Kryvyi Rih : TOV VNP «INTERSERVIS», 2015. 448 s.
7. Sukhomlynska O.V. Kontseptualni zasady formuvannia dukhovnosti osobystosti na osnovi khrystyianskykh moralnykh yakostei. Shliakh osvity, 2002. № 4. S. 13–18.
8. Havrylova T.P. O vospytanyu нравственных чувств. Москва : Znanye, 1984. 79 s

Maksimenko S.D., Nevmerzhytskyi V.M.

Moral psychological resistance as a condition for a constructive personal life perspective

The article presents a theoretical analysis of the problem of the psychology of the development of moral stability of modern student youth in the dimensions of the educational space; an empirical study of the ontogenetic aspect of the development of the moral sphere of schoolchildren of adolescent and youth age in changing living conditions was carried out from the standpoint of the genetic-modeling method, and a comprehensive corrective and developmental program of psychological and pedagogical support for the development of moral stability of schoolchildren in the educational process was proposed. The developmental psychotechnologies of forming the moral stability of schoolchildren in the conditions of an unstable society are analyzed. Conceptual provisions for the use of the corrective and developmental resource of the educational space in the development of moral stability of schoolchildren in terms of the genetic modeling approach are presented. The principles, factors, and criteria for evaluating the levels of development of moral-psychological stability of modern youth are substantiated. In the dimensions of the system-dynamic approach, the basic components of the moral-psychological stability of the individual during the growing-up period were investigated.

Key words: *psychotechnologies, resource, sustainability, personality, genetic modeling approach.*